

Divadelní inscenace prismatickým objektově orientovanou ontologií

VIKTOR HÁJEK

FILOSOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI

ABSTRAKT Text časově a myšlenkově uvádí do souvislostí aktuální tendence filosofického přístupu spekulativního realismu. Dochází k závěru, že tradice západního myšlení je minimálně od dob novověkých myslitelů bytostně nejen antropocentrická, ale taky záměrně kolonizující ve smyslu mocenského rozdělení zkoumající – zkoumaný. Objektově orientovaná ontologie zde může tento vztah nahradit rovnostářským chápáním všech existujících předmětů. Skrze umělecké vyjádření performance je takového obratu v myšlení možné dosáhnout. Na několika příkladech inscenací z vlastní zkušenosti ukážu, že je takové dekolonizace západního antropocentrického smýšlení možno lehce dosáhnout. Umělecké formy, které shledávám nejpříhodnější pro demonstraci objektově orientované ontologie, agence či vitálního materialismu pro mě jsou moderní objektové divadlo, postdramatické formy, experimentální divadlo, umělecké instalace či moderní choreografie.

KLÍČOVÁ SLOVA agence, CED, dekolonizace, ekologie, neantropologická ontologie, OOO, posthumanismus, spekulativní realismus, vitální materialismus

Ve světě po postmoderně, světě, kde se stává obtížné říci, kde jednotlivé krize končí a kde druhé začínají, co je jejich příčina a co kauzální následek, a ve světě polykrize je nutné reflektovat a přehodnocovat východiska naší západní společnosti. V této práci budu interpretovat vývoj západního myšlení od novověku počínaje Emmanuelem Kantem. Z důsledků jeho a dalších zakladatelů moderního myšlení, které se více či méně podílí na světě, ve kterém žijeme dnes, zmíním několik relativně nedávno vzniklých myšlenkových proudů, jež se nezakládají na antropocentrickém předpokladu člověka. Níže naznačím jak objektové divadlo, jakožto nástupník figurativního divadla, ale i moderní choreografie¹ a různá performativní představení propojující se s instalativním uměním se v dnešní době objevují čím dál častěji.

Člověk se běžně nachází rozkročen mezi dvěma světy. Operuje zaprvé ve světě lidí, respektive světě sociálních interakcí a zadruhé ve světě věcí. V prvním případě jde o svět zcela tvořen lidmi pro lidi a za ideálních podmínek jde o symetrickou komunikaci mezi dvěma myslícími subjekty (vztah subjekt ↔ subjekt).² Já komunikuji s jiným člověkem, který v ideálním případě sdílí porozumění mojí řeči, která obsahuje jistý systém znaků a jejich významů a průběžně vysílá informace zpět ke mně. Je to mnohokrát popsáný fenomén, jako nejznámější příklad budiž uveden koncept zpětnovazební smyčky německé teatroložky Eriky Fischer-Lichte³ a pojetí dramatického díla jakožto „komunikace komunikací o ko-

1 Viz: FIKSDAL, I. M. *Affective Choreographies*. Vilnius: Standartu Spaustuve, 2018. 208 s.

2 Šipkami – operátory směřujícími oběma směry chci naznačit obousměrné proudění informací spolu se vzájemným uznáním vlastních subjektivních realit na obou koncích.

3 FISCHER-LICHTE, E. *Úvod do divadelných a performativných štúdií*. Bratislava: Divadelný ústav, 2021. 280 s.

munikaci“ sémiotika a literárního teoretika Iva Osolsobě.⁴ Dle Fischer-Lichte je jakékoliv představení charakteristické, mimo jiné, takzvanou zpětnovazební smyčkou, jde o neustálou výměnu energií mezi diváky a performery. Každá akce a každá reakce neustále (jak na vědomé, tak nevědomé úrovni) ovlivňuje všechny zúčastněné osoby. Na základě divácké odezvy herec uzpůsobuje svůj projev. Tento jev by mohl být popsán Ivem Osolsobě právě jako neustále probíhající obousměrný proud komunikací.

V případě druhém už není zcela jednoznačné, jak taková interakce vlastně probíhá. Filosofie společně se sociálními vědami se rozchází v názoru na metodologii: zda se nezávislá skutečnost nachází mimo mysl nazírajícího subjektu, který realitu pouze pasivně sleduje (subjekt ← objekt)⁵, či naopak, zda subjekt svým pozorováním aktivně dává realitě pozorovaného vzniknout (subjekt → objekt). V rámci západního novověkého myšlení, počínaje filosofy Renéem Descartem či Davidem Humem a následně Immanuelem Kantem, je ontologický status objektů či způsob jejich existence definovaný skrze pozorovatele – aktivní vnímající subjekt. Humova připomínka, která Kanta „vyrušila z dogmatického spánku a dala (...) zkoumání na poli spekulativní filozofie zcela jiný směr,“⁶ se týkala právě těchto vztahů. První varianta tohoto problému ($S \leftarrow O$), která byla do začátku novověkého myšlení obecně přijímána, ústí v závěr, že jsme schopni prohlédnout skrze smyslové počítky (pro Kanta Phänomenen) přímo do podstaty objektů (kantovská Ding an sich). Což sám Kant ovlivněn Humem odmítá a přiklání se k myšlence, že nemůžeme poznat věc o sobě, ale pouze fenomény, kterými se věci jeví (ergo $S \rightarrow O$). Tento rezultat byl přijat a od té doby se obecně vzato zkoumal objekt, jen co se týká jeho jevení se⁷ subjektu. Nicméně Kant existenci nepoznatelné složky všech věcí nevyklučuje a připouští reálnou koprezenzi jak věci o sobě, tak s ní vzájemně korelující pozorovatelné fenomény těchto věcí.

Tato dvojakost hmoty se zpřítomňuje na jevišti loutkového divadla. Animátor ať zakrytě, či přiznaně udává loutce význam, kterým ji oživuje. Problematice vztahu mezi lidským animátorem a neživotným mate-

riálem loutky se ve své práci *Objektové divadlo jako aktuální tendence loutkového divadla* zabývala například moje kolegyně Pavlína Drnková.⁸ Podstata objektu loutky jako věci o sobě je určována lidským subjektem, který ji skrze činy a slova neustále nutně proměňuje ($S \rightarrow O$): „Loutka postrádá mnohost člověka a aby mohla existovat, ruší tuto mnohost i v té složce, která s sebou přináší do její struktury vlastnosti struktury původní.“⁹ Tento efekt je však uplatnitelný i na člověka. Místo „loutkovosti“¹⁰ loutky, herec člověk symbolicky naruší svoji živost a skrze animaci druhého jednajícího subjektu vznikne z bezvládného lidského těla „loutkovitý subjekt“. Lze tak sledovat nerovného vztah ($S \rightarrow IS$).

Tato lidská schopnost objektifikace, schopnosti vytyčit si předmět zkoumání a tím získat schopnost ukázat prstem na Druhé, uzávorkovat, odosobnit si předměty zájmu umožňuje člověka dehumanizovat. Vnímat Druhého jako objekt, nikoli sobě rovný subjekt, znamená degradovat jej na nižší ontologickou úroveň.

Toto dichotomické dělení na přírodu zkoumající a přírodu zkoumanou umožnilo vznik systematické vědecké metody. Neuvěřitelně rychlý vědeckotechnický pokrok člověka na krátkou chvíli utvrdil v ospravedlnitelnosti antropocentrického vnímání světa, kde subjekt dává vzniknout realitě kolem sebe. Schopnosti lidstva jako je klonování, objevení existence virů, jakožto neviditelného aktéra, jehož bylo dosud možné pozorovat pouze skrze důsledky jeho chování, ekologické katastrofy, vesmírné závody a spekulace o životě mimo Zemi, v minulém století započaly pomalý, ale nutný proces emergence nových neantropocentrických myšlenkových proudů. Ty se s přelomem milénia prodírají čím dál častěji ke slovu. Kritika kolonialismu a její kritické přezkoumávání otázky těch Druhých zároveň nachází mocenské struktury v samém základu západního myšlení.¹¹ Nacházíme se dnes v situaci, kdy se pojem kultura stává obsoletní a omezené zaměření věd na hledání objektivních pravd se též stává součástí historie. V takové době je nutná dekolonizace myšlení a s ní související emancipace umění. Potřeba reflexe těchto nově objevených mikro

4 OSOLSOBĚ, I. Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci: variace na téma Zichovy definice dramatického díla. In *Otázky divadla a filmu I.* (Ed. Artur Závodský). Brno : Universita J. E. Purkyně, 1970, s. 11 – 46.

5 Jednosměrný operátor v tomto případě značí, pro kterého agenta je pozorovaná realita imanentní (zde vpravo) a pro kterého je realita tvořena (zde vlevo).

6 KANT, I. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou.* Praha : Svoboda-Libertas, 1992, s. 27.

7 V souladu s dosavadními myšlenkami a kontrastu s těmi následujícími uvádím schválně v trpném rodě.

8 DRNKOVÁ, P. *Objektové divadlo jako aktuální tendence loutkového divadla.* [Bakalářská práce]. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2021. 47 s.

9 MAKONJ, K. *Od loutky k objektu.* Praha : Pražská Scéna, 2007, s. 28.

10 Viz: DRNKOVÁ, P. *Objektové divadlo jako aktuální tendence loutkového divadla,* s. 13 – 16.

11 Viz: ABU-LUGHOD, L. *Writing Against Culture.* In *Recapturing anthropology: working in the present.* (Ed. Richard Gabriel Fox). Santa Fe, New Mexico : School of American Research Press, 1991, s. 137 – 162.

i makroskopických aktérů dala krom jiného vzniknout filosofii spekulativního realismu. Tento pojem ustálili na konferenci v Londýně v roce 2007 filosofové Ray Brassier, Iain Hamilton Grant, Graham Harman a Quentin Meillassoux.¹² Myšlení spekulativního realismu v první řadě odmítá lidský primát v hierarchii světa. Dle zastánců spekulativního realismu je též nepřijatelný již výše zmíněný kantovský korelacionismus – není možné dosáhnout poznání věcí v jejich pravé podstatě. Proto tak běžné myšlení sklouzává do takzvaného korelačního kruhu, to znamená, že samotný akt myšlení ovlivňuje podstatu pozorovaného objektu, který touto transformací zpětně upravuje způsob myšlení. Korelační kruh je tedy nekonečným opakováním vzájemného ovlivňování objektu a subjektu.

Quentin Meillassoux dochází k závěru, že je nutné spekulovat: „Pokud se materialismus tedy vydá na cestu spekulace, musí věřit, že je možné myslet danou skutečnost a oprostít se přitom od faktu, že ji myslíme.“¹³ S tím souvisí objektivě orientovaná ontologie. Objektivě orientovaná ontologie je takový způsob myšlení, který na půdě spekulativního realismu uznává existenci autonomně jsoucích objektů, prosazuje tedy nutnost ontologické autonomie každého objektu nezávisle na nazírající subjekt. Americký filosof Levi Bryant v knize *Demokracie objektů* ukazuje, že každý existující objekt je ontologicky na stejné úrovni. To znamená, že člověk je objektem mezi objekty.¹⁴ „...pojímám všechny entity jako objekty, a to včetně subjektů. Kromě toho, abych překonal hypotézu duálního světa modernity, tvrdím, že je nutné vytrvale hájit autonomii objektů...“¹⁵

Taková autonomie objektů je manifestována například v inscenaci spolku Špatné divadlo s kryptickým názvem *Ó*.¹⁶ Během inscenace se lidští aktéři pohybují v prostoru chátrajícího bývalého pivovaru a ohledávají svými těly specifickou materiálnost, které mají kolem sebe k dispozici. Během interakcí s těmito objekty však zviditelňují divákovi dosud přehlížené aktéry. Činy performerů a performerek totiž odhalí i takové objekty,

12 SHAVIRO, S. Počátky spekulativního realismu: Přehled. In *Objekt*. (Ed. Václav Janoščík). Praha: Kvalitář s. r. o., 2015, s. 47 – 59.

13 MEILLASSOUX, Q. *Metafyzika, fideismus, spekulace*. In *Az kulturní čtrnáctidenník*. 2013, roč. 9, č. 1, s. 36.

14 BRYANT, L. R. *The Democracy of Objects*. Ann Arbor: Open Humanities Press, 2011. 314 s.

15 BRYANT, L. R. *Za objekt konečně bez subjektu*. In *Objekt*. (Ed. Václav Janoščík). Praha: Kvalitář s. r. o., 2015, s. 104.

16 Autory, resp. tvůrčí tým tvoří Maria Komarova, Ondřej Menoušek a Jana Stárková. Premiéra se odehrála 8. 9. 2022 na Divadelním festivalu X10 v Kutné Hoře, CZ.

jako jsou mezery mezi jednotlivými cihlami – skrze umělecký zážitek jsou manifestovány teze objektivě orientované ontologie o nezávislosti existence objektu na myslícím subjektu. To, že jsme o existenci objektu doposud neměli zdání, neimplikuje jeho neexistenci. Divák během divadelního představení má (spíše než kde jinde) možnost zažít pozměněný způsob vnímání, který by se dal popsat jako „naladění“.¹⁷ Toto „ladění nespočívá pouze ve schopnosti slyšet komunikaci těchto kamenů. Spočívá v uvědomění si jejich specifického časového i prostorového rámce mimo rozměr lidské zkušenosti.“¹⁸ Tuto bezprostřední zkušenost naladění při sledování *Ó* jsme s mojí kolegyní Zuzanou Macourkovou popsali následovně: „Představení nás mystifikovalo kontrastním balancováním mezi reálným a nereálným, konkrétním a nespecifikovatelným, existencí a absencí. Co bylo dříve, stěna, nebo díra v ní? Neurčujeme svět okolo skrze právě to, čím není? Je možné se zaseknout v otvoru pračky, vyplnit prázdnotu díry svým tělem a nebýt potom schopen tento otvor vylezením opět stvořit?“¹⁹

V divadelním prostředí tento způsob vnímání typicky vzniká na principu efektu ostENZE, podobně jako v tradičním loutkovém divadle. Ostenzi zde vnímám jako sdělování, kdy věc sama, originál, funguje jako zpráva. Jde tedy o rezignaci na mimesis její napodobování. O ostenzivní manifestaci objektů, které jsou samy sebou, a nikoli reprezentací, píše jinými slovy politická filosofka Jane Bennett. Ta reflektuje trend objektivě orientované ontologie skrze promyšlení vitálního materialismu a objektovou agenci.²⁰ V knize *Vibrant Matter: a Political Ecology of Things*²¹ domýšlí pozici vitálních materialistů a představuje pojem „síla věcí“. Vitální materialismus, jak jej popisuje Bennett, je spojován s mineralogem Vladimírem Vernadským a filosofem Manuelem DeLandou, kteří uznali binární opozici živého a neživého za umělý konstrukt. Vernadsky proto užívá

17 Viz: „attunement“: MORTON, T. *Realist magic: objects, ontology, causality*. Ann Arbor, Mich: Open Humanities Press, 2013. 228 s.

18 JANOŠČÍK, V. *Beyond the Outer Limits: Budoucnost ve sci-fi, současném umění, filozofii a teorii médií*. In *Temporality (nových) médií*. Praha: Akademie múzických umění, 2016, s. 261.

19 HÁJEK, V. – MACOURKOVÁ, Z. Y. ŠŠŠŠŠ, WWW, Ó, X10 v KH (No. 1). In *Divadelní noviny*. [online]. [cit. 10. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://www.divadelni-noviny.cz/y-sssss-www-o-x10-v-kh-no-1>.

20 Pojem agence (agency) užívám ve smyslu hybné síly, schopnosti měnit svoji každodenní realitu: „... ve filosofii a společenských vědách označuje schopnost jednotlivců nebo skupin jednat záměrně a rozhodovat se. To, co má agenci, je schopno ovlivňovat sebe sama i vnější svět. Objekt takto schopný konat, je agentem – původcem děje.“ HÁJEK, V. *Síla objektů: analýza představení s nelidskými aktéry optikou filosofie spekulativního realismu*. [Bakalářská práce]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2023, s. 11.

21 BENNETT, J. *Vibrant Matter: a Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press, 2010. 200 s.

spíše pojmu životnost, který implikuje různé pozice na spektru vnímání agence objektů. V důsledku tedy nachází životnost v kterémkoli objektu od mikroskopických vazeb mezi atomy, po makro objekty. Ty potom mají schopnost zcela nezávisle manifestovat svoji vlastní sílu, svoji agenci. Podle DeLandy jsou to mikroskopické minerály, které stojí za schopností živočichů ovládat svůj pohyb. „Každý člověk je heterogenní směsí živoucí, nebezpečně živoucí hmoty. Pokud je samotná hmota plná života, znamená to nejen minimalizaci rozdílů mezi subjekty a objekty...“²² Bennett po vzoru DeLandy připouští, že lze každý objekt považovat za agenta sui generis; přisuzuje každému objektu vlastní agenci. Naráží tak na situace v životě, kdy si člověka zničehonic na malou chvíli vykojejí neobvykle nahodilá asambláž objektů: „... uvědomila jsem si, že schopnost těchto těles se neomezovala jenom na pasivní ‚nepostižitelnost‘, ale zahrnovala i schopnost věci vytvářet a mít na ně vliv. (...) V této asambláži se objekty začaly jevit jako věci, tedy jako živé entity...“²³

Hmotu, která pulzuje životem, tak jak ji Bennett popisuje, je též běžně zažít v uměleckém performativním zpracování. Dnes jde o zcela běžnou praxi v objektovém divadle.²⁴ Figurativní loutka je běžně nahrazována jakýmkoliv objektem, který je nějakým způsobem animován, a to jak fyzicky, tak skrze efekt instalace do asambláží, jak o nich píše Bennett. V koprodukcí brněnského Centra experimentálního divadla vznikla v roce 2021 inscenace *Reality Surfing* kolektivu PYL.²⁵ PYL se ve svém *Manifestu scénografie bez hranic*, který zároveň slouží jako návodný program představení, otiskl mimo jiné v časopise *CEDIT*, přímo dovolávají zásad spekulativního realismu a objektově orientované ontologie: „Ve Scénografii bez hranic musí mít výstup lidského těla stejnou hodnotu jako všechny ostatní výstupy. Proto chceme jeho přítomnost nazývat Scénografií a hledat nové módy harmonické koexistence lidských a nelidských aktérů v (nejen) divadelním kontextu.“²⁶

22 BENNETT, J. Síla věcí. In *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*. Praha: Akademie výtvarných umění v Praze, 2017, s. 121.

23 Tamtéž, s. 113.

24 DRNKOVA, P. Obrat k objektu. In *Svět a divadlo*, 2022, roč. 33, č. 3, s. 153 – 159; WASZKIEL, H. Teatr lalek dla dorosłych. In *Teatr*, 2015, roč. 11, č. 1. [online]. [cit. 10. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://teatranimacji.pl/arttykul/teatr-lalek-dla-doroslych-halina-waszkiel/>.

25 Autorky: Theresa Schrezenmeir, Světlana Silič a Maria Komarova, Premiéra 7. 10. 2021 v divadle Alfred ve dvoře v Praze, CZ.

26 PYL. Manifest scénografie bez hranic. In *Cedit: kontexty a přehled tvorby Centra experimentálního divadla*, 2021, roč. 3, č. 7, s. 17.

Během představení divák může skrze naladění zažít koprezenci lidských a ne-lidských entit. Lidský aktér zde neurčuje podstatu jiných objektů, opravdu se zde stává objektem mezi objekty.²⁷ Objekty se zde autonomně přeskupují, skládají a rozkládají, transformují; objekty mají vlastní agenci k asamblování – vytváření a přeskupování asambláží, velmi podobně jako performeři a performerky v moderní choreografii²⁸ či konkrétně v koncepci paradoxního těla Josého Gila.²⁹ Tato ostenzivní, neustále transformující se instalace je uměleckou praxí, která skrze anti-iluzivní prostředky performančního umění zviditelňuje realitu takových objektů, které by jinak nebylo možné nikdy nahlédnout.

Divadlo ve 21. století chápu jako instrument ostenzivního sdělování abstraktních informací, jako nástroj přímé akce, která má v potenci být jazykem i pro další živočišné druhy než jen člověka.³⁰ Divadlo či obecněji performativní umění je forma, která je neskutečně versatilní. Na základě odmyšlení lidského primátu na místě středu poznávání i poznání, můžou vzniknout nové dehierarchizované způsoby myšlení, které oproti dosavadní tradici nejsou ve svém základě stavěné na koloniální premise opozic my versus oni.

SUMMARY

Theatre Performance Through the Prism of Object-oriented Ontology

My study is based on research from my diploma thesis entitled “The Theatre of Objects: Speculative Realism as a Way of Understanding Non-Plot Performances”. The presentation will outline one perspective on the current trend in the Czech theatre field. It will also outline how it is possible to illustrate concepts of contemporary philosophical discourse through artistic expression today. Specifically, it will outline the overlap of the

27 Na toto téma bude snad brzy publikována práce kolegyně Pavlína Drnkové s názvem *Koprezence lidských a ne-lidských entit v performativní praxi*.

28 Viz: PAVLIŠOVÁ, J. *Aktuální tanečněvědný diskurz: obraty v současném tanci*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2021. 118 s.

29 GIL, J. Paradoxical Body. In *TDR/The Drama Review*, 2006, roč. 50, č. 4, s. 21 – 35. [online]. [cit. 10. 11. 2023]. DOI: 10.1162/dram.2006.50.4.21.

30 Viz například posthumanismus (Donna Haraway), temná ekologie (Timothy Morton), teorie sítí aktérů (Bruno Latour).

fields of speculative realism and objectoriented ontology with the trend of visual dramaturgy and object theatre.

Táto práca vznikla v rámci štúdia na Katedre divadelných a filmových štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (študijný program divadelní štúdiá a kulturní antropologie).

LITERATURA

- ABU-LUGHOD, Lila. Writing Against Culture. In *Recapturing anthropology: working in the present*. (Ed. Richard Gabriel Fox). Santa Fe, New Mexico : School of American Research Press, 1991, s. 137–162. ISBN 978-0-933452-77-0.
- BENNETT, Jane. Síla věcí. In *Mysl v terénu: filosofický realismus v 21. století*. Praha : Akademie výtvarných umění v Praze, 2017, s. 109–128. ISBN 978-80-906381-3-6.
- BENNETT, Jane. *Vibrant Matter: a Political Ecology of Things*. Durham : Duke University Press, 2010. 200 s. ISBN 978-0-8223-4619-7.
- BRYANT, Levi R. *The Democracy of Objects*. Ann Arbor : Open Humanities Press, 2011. 314 s. ISBN 978-1-60785-204-9.
- BRYANT, Levi R. Za objekt konečně bez subjektu. In *Objekt*. (Ed. Václav Janoščík). Praha : Kvalitář s r. o., 2015, s. 83 – 106. ISBN 978-80-260-8639-0.
- DRNKOVÁ, Pavlína. *Objektové divadlo jako aktuální tendence loutkového divadla*. [Bakalářská práce]. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2021. 47 s.
- DRNKOVÁ, Pavlína. Obrat k objektu. *Svět a divadlo: časopis o světě divadla a divadle světa*, 2022, roč. 33, č. 3, s. 153 – 156. ISSN 0862-7258.
- FIKSDAL, Ingri Midgard. *Affective Choreographies*. Vilnius : Standartu Spaustuve, 2018. 208 s. ISBN 978-82-92613-81-8.
- FISCHER-LICHTE, Erika. *Úvod do divadelných a performatívnych štúdií*. Bratislava : Divadelný ústav, 2021. 280 s. ISBN 978-80-8190-079-2.
- GIL, José. Paradoxical Body. In *TDR/The Drama Review*, 2006, roč. 50, č. 4, s. 21 – 35. ISSN 1054-2043.
- HÁJEK, Viktor. *Síla objektů: analýza představení s nelidskými aktéry optikou filosofie spekulativního realismu*. [Bakalářská práce]. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2023.
- HÁJEK, Viktor – MACOURKOVÁ, Zuzana. Y: ŠŠŠŠŠ, WWW, Ó, X10 v KH (No. 1). *Divadelní noviny*. [online]. [cit. 10. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.divadelni-noviny.cz/y-ssssss-www-o-x10-v-kh-no-1>.
- JANOŠČÍK, Václav. Beyond the Outer Limits: Budoucnost ve sci-fi, současném umění, filozofii a teorii médií. In *Temporalita (nových) médií*. Praha : Akademie múzických umění, 2016, s. 245–273. ISBN 978-80-7331-425-5.

- KANT, Immanuel. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Praha : Svoboda-Libertas, 1992. 152 s. ISBN 978-80-205-0310-7.
- MAKONJ, Karel. *Od loutky k objektu*. Praha : Pražská Scéna, 2007. 280 s. ISBN 978-80-86102-60-3.
- MEILLASSOUX, Quentin. Metafyzika, fideismus, spekulace. In *Az kulturní čtrnáctideník*. 2013, roč. 9, č. 1, s. 36 – 37. ISSN 1803-6635.
- MORTON, Timothy. *Realist magic: objects, ontology, causality*. Ann Arbor, Mich : Open Humanities Press, 2013. 228 s. ISBN 978-1-60785-202-5.
- OSOLSOBĚ, Ivo. Dramatické dílo jako komunikace komunikací o komunikaci: variace na téma Zichovy definice dramatického díla. In *Otázky divadla a filmu I*. (Ed. Artur Závodský). Brno : Universita J. E. Purkyně, 1970, s. 11 – 46.
- PAVLÍŠOVÁ, Jitka. *Aktuální tanečněvědný diskurz: obraty v současném tanci*. Olomouc : Vydavatelství Univerzity Palackého, 2021. 118 s. ISBN 978-80-244-6006-2.
- PYL. Manifest scénografie bez hranic. In *Cedit: kontexty a přesahy tvorby Centra experimentálního divadla*, 2021, roč. 3, č. 7, s. 16 – 17. ISSN 2694-7765.
- SHAVIRO, Steven. Počátky spekulativního realismu. In *Objekt*. (Ed. Václav Janoščík). Praha : Kvalitář s r. o., 2015, s. 47 – 60. ISBN 978-80-260-8639-0.
- WASZKIEL, Halina. Teatr lalek dla dorosłych. In *Teatr*, 2015, roč. 11, č. 1. ISSN 0040-0769. [online]. [cit. 10. 11. 2023]. Dostupné na internete: <https://teatranimacji.pl/artukul/teatr-lalek-dla-doroslych-halina-waszkiel/>.

KONTAKT

Viktor Hájek

Univerzita Palackého v Olomouci,

Katedra divadelných a filmových štúdií FF UP

Univerzitní 3, 779 00, Olomouc, Czech Republic

e-mail: viktor.hajek01@upol.cz